

MULT, JELEN, JÖVŐ

Három Nyugaton megjelent könyvről szeretnék szólni, mely egymásután került kezembe, ahogy a véletlen hozta. Tárgyuk véresen aktuális: múlt, jelen, jövő. Az meberi jószívűség és az emberi dúvad gonoszsága a szokott igen rossz arányban, fénylő reménysugár és alvilági sötétség, hysteriás világundor és a filozófia elpusztíthatatlan fájának utolsó hajtása, melynek meddő levelei azt susogják: a pokol — — — ti vagytok.¹

Az első, *Schwarz—Bart* Goncourt-díjas regénye, mely igen jó fordításban magyarul is megjelent az *Igazak ivadéka*² címmel. Megjelenése Párizsban nagy port vert fel: volt, aki dicsőhimnuszokat zengett róla, és joggal, akadt, aki ócsárolta és egyikük őszinteségében sem kételkedem. Az az idő, mikor a tovagördülő tehervonatok rácsos, kicsiny ablakaiból integettek, — fiatal, fehér kezek, markáns ökölbeszorított kezek és száraz ráncos kezek, — eléggé elmúlt ahhoz, hogy a szerző majdnem azt mondanám sine ira et studio, leírhatta a Lévy család évszázados tragédiáját a középkori Angliától az auschwitzi gázkamrákig.

Mintha a szerző tollát a sors vezette volna: néha akadozik, mintha tétovázva időt akarna nyerni, majd siet, mintha hajtának, azután halad a vég felé, sorról sorra, oldalról-oldalra, kérlelhetetlenül, mintha a távoli gázkamrák

émelyítő füstje irtózatossá mágnesként vonzaná. A képek néha kínosan aprólékosak, stilizáltak, mint Dürer metszetei: jaj, csak ki ne maradjon valami, néha napsugaras tájak tűnnek elének, tündöklés, boldogság, nagyobbreszt azonban a szenvedés szólal még a regényben. A gyermekek kínlódása és haldoklása az auschwitzi vonaton szívbemarkoló, befejezése pedig fenséges: Schema Isroel. Állatra nem emlékszem, hogy a regényben szerepelt volna.

A középkori Angliában egy pogrom alkalmával szokatlanul bátor és hőies magatartást tanúsított egy rabbinus, amiért az Örökkévaló megjutalmazta. Abban a különös kiváltságban részesítette ezt az első „igazt”, hogy utódjainak minden nemzetiségében szülessék egy igaz, aki majd az Úr nevében szenved, tanúságot tesz és épületes kínok közt hal meg. Ez a bizarr módon örökölhető monarchia a Lévy családnak jutott osztályrészül, melynek eléggé változatos lett a sorsa. Századokon át országról országra üldözték, míg egyszer Lengyelországnak egy eldugott falujában talált rövid időre menedéket. Újból fellángoltak a pogromok és akkor Mardochai fia, Benjamin, Németországgal próbálkozott, melyre a veszített 1914—18-as háború átmenetileg demokráciát és szabadságot kényszerített. Úgy látszott a kis Stillenstadt városában, hogy az élet szép is tud len-

1. J. P. Sartre: *L. enfer e. est vous.*

2. J. Schwarz—Bart: *Le dernier des Justes.*

ni. A munkáért jutalom és megbecsülés jár és mikor Benjamin egy kis szabóüzletre tett szert, Lengyelországból elhozatta övéit. Mégiscsak civilizált nép a német, rendszerető, tiszta, jólelkű, ahol nem ütik az embert kancsukával, még akkor sem, ha zsidó, ahol nem basáskodnak részeges slachták és koszos lengyel parasztok, pedig betevő falatjuk nincs, mit is képzelnek magukról? Csak az a néhány kitért, hitehagyott zsidó, aki porosz tisztnél németebbnek tartotta magát, nem tetszett Benjaminsnak. És az sem tetszett neki, sőt aggasztotta, hogy horogkeresztes fiatalok egyre gyakrabban vonultak fel kórusban kiabálva: Deutschland erwache! Mikor Hitler uralomra került, bebizonyosodott, hogy a német rosszabb, mint az orosz és lengyel együtt és a megaláztatás, kínzás és ütleg elől Franciaországba menekült a csaiád. Ott kezdetben emberszámba mentek, mivel a francia népnek sem hajlama, sem szüksége nem volt arra, hogy antiszemitákat termeljen magából, elvégre a „raison” népe. Mi az, hogy faji tisztaság, vérközösség? Nyelvében, kultúrájában él a nemzet. Kléber talán nem volt francia? De a franciákat latin kultúrájuk, klasszicitásuk, a Maginot-vonal és Szent Genovéa ellenére is csak megverték a németek és különösen Szent Genovéához fűztek nagy reményeket, még akkor is, mikor a német harckocsik már elérték a Csatornát. Vichy avval vélt kedveskedni a győzteseknek, hogy kiszolgáltatta zsidó polgárait és akkor egyedül Ernie, mint a francia hadsereg katonája került el övéi sorsát. Vajjon mi hajtotta Párizsba őt, aki a déli zónában ismeretlenül is kedve szerint élhetett? Az „igaznak” belső szózata, hogy megossza övéi sorsát. Ott találkozott az aranyos Goldával, aki övé lett, akit le-

tartóztattak és Drancyba internáltak. Erővel ő is internáltatja magát és Golda mellett, mint az „igazak” utolsója a gázkamrában rázendít a végső dalra: *Schema Israel, halljad Izrael, az Örökkévaló a mi Istenünk, az Örökkévaló, aki Egy.*

„*Je suis tellement las*” — írja regénye vége felé Schwarz—Bart: *Annyira fáradt vagyok, hogy tollam már nem fog.* Elzengette a fájdalomnak ezt a dalát, ahogy Dobzynski mondta: elkísérte azt a kis közösséget, melyet egyedül ősi vallása tartott együtt, a Golgot-haig, az Igazak utolsója meghalt, vége. Vége? Dehát azért választotta volna ki az Örökkévaló a népét, hogy az, mint az utolsó igaz, a gázkamrában lelje halálát? Avagy talán egyszülött fiának keresztre feszíttetését akarta volna megbosszulni rajta? Egyáltalában mi az oka a zsidóság évszázados megpróbáltatásának? Egy párizsi parkban, az utolsó napsugaras szabad délutánjukon Golda felteszi Ernie nek a kérdést: mondd, miért gyűlöl bennünket a többi, a keresztény? Vallásunk miatt? Te soká éltél köztük, te biztosan tudod. Ernie sóhajjal válaszolt és még ezeket mondta: *Jézus Krisztus nagyon jó ember volt, a lengyelországi nagyapával csodára megértették volna egymást, de ki hallgat rájuk?* A szerző adós maradt a felelettel, de hozzászólt a kérdéshez a tuniszi A. Memmi.³

Albert Memmi, miként szent Ágoston, Észak—Afrika szülöttje és néhány lépésnyire a tuniszi gettótól nőtt fel: úgy látszik, hogy a szabbath és a többi zsidó ünnep szigorú betartásával egyenes arányban különült el a „többi” és habár a vallással szemben komoly és kínzó tudományos kételyei támadtak, nem távolodott el a judaizmustól. „Zsidó Önarcképében” saját magát adja, de általánosít is. Mintha

3. A. Memmi: *Autoportrait d, un juif.* (Autoportrait.)

az öreg Schopenhauert hallanám, amint⁴ frankfurti, fényűzéssel berendezett földszinti lakásában elbújva (tűz esetén milyen nehéz kimenekülni az emeletről!) páratlanul szép nyelven szidja Hegelt, a nőket és az életet, mely oly sokat ígér és oly keveseként. Schopenhauert sötétzöldre dühítette az a tény, hogy géniuszát soká nem ismerték el, de mérgének villámaint másokra szórta. — A. Memmi önmaga ellen fordul. Azt írja, hogy a zsidóságot hosszú évszázadok óta nézik görbe szemmel, támadták és támadják állandóan, és gyilkolták régen egyenként, legutóbb már kollektíve. Ez az örökös „vigyázz”, a keserűség, a szájalom, megaláztatás és harag oly tartós és kínzó lelki feszültséget teremt, melyet nem lehet kibírni. Szinte félek, határozottan félek, de mitől? A kockázattól, vagy a kockázat kockázatától és hozzáteszi: nem zsidó lényem az, mely a félelmet termeli bennem, hanem a félelem megformálta külsőmet is. Itt már neurózissá vált szenvedés szól a kétségtelesen nagyon intelligens és még érzékenyebb Memmi-ből, akinek félelme alighanem kora gyermekkorában kezdődhetett a tuniszi népközhöz, néhány évről rá, hogy ráeszmélt a te és én közötti különbségre, mikor másfajú gyermektársai, talán nem is szándékosan, annyira megsértették, hogy ez a seb soha többé be nem hegedt.

Ugyanerről a szenvedésről szólva hallatszanak hozzánk kétezer év távolából Jeremiás siralmi az ígért földjéről. Be sokszor kellett újjáépíteni Jeruzsálem szent templomát, mikor az ellenség az elpusztított városban már nem talált rabolni valót, be sok keserű könny hullott azoknak ősz szakállára, akiket ifjúkorban fűztek rabláncra és hajtottak fogságba! „Des que je parie,

je crie . . .” ahogy szólalnék, sírok, ordítok, — így lamentál Jeremiás és ő, miként Izaiás és a többi próféta, kétségtelesen tudta, miért űzi népet a szakadatlan balsors. Egyes-egyedül, mert „Jeruzsálem súlyosan vétkezett.” (Jeremie, Lamentations, I. 8.) — Alapos a gyanúm, hogy Jehova annak idején több⁵ népnek is odaigérte az ígért földjét és utána megfeledezett választott népéről. Ameddig erre némi béke és boldogság mosolygott a Jordán völgyében, a mélységesen és szenvedélyesen vallásos zsidó lélek jószágos aggasztánnak vetítette ki az égre Jehovát és ahogy tartóssá vált a szomszéd népek támadása, a belső torzszalkodás és a kudarc, Jehova arca hierarchikus ráncokba merevedett, egyre kegyetlenebb lett és a végén már a nevét sem volt szabad kiejteni.

A. Memmi idézi a keresztény I. Nantet-t: Van zsidó is aki felelős, és a zsidó Rabinovitch-ot: „Teljesen ártatlanok vagyunk-e?” Tényeket hoz, kiönti lelkét, de nem foglal álláspontot, nem mutat kivezető utat.

Jeremiás prófétával egy időben, habár néhány évszázad nem számít, napnyugta felé a homéroszi görögök birkóztak az étellel és úgy látszik kedvezőbb körülmények között, mint Mózes népe Palesztínában. A görögöket nem egy isten segítette, vagy büntette, hanem az olymposzi istenek és istennők asztaltársasága és mellesleg: Hellász nem volt a népek átjáróháza, mint a védtelen Palesztína. Tisztelék az erényeket, voltak „kócos” szenvedélyeik, sőt nagy hibáik, de az oroszlánszivű gyermekek tovább őrizték meg paracicsomi naivságukat és valahogy nem törődtek bűneikkel. Odysseus elég soká „vendégeskedeti” Calypsó boltozatos barlangjában, nem is „vetette” meg

4. A. Schopenhauer: Die Welt als Wille und Vorstellung.

5. Jeremie: Lamentations, I. 8.

ennek az istennőnek ágyát.⁶ de a házasságtörés eszébe sem jutott és így nem támadtak komplexusai hűséges feleségével kapcsolatban sem. Vagy itt volt Aigisthos esete, igen csúnya eset. Az istenek már előre gyanakodtak, hogy ez az Aigisthos még bajt fog csinálni és előre figyelmeztették. Ennek ellenére: nem megöli Klitaimnestrát? — Ennek hallatára a görögök aprajagyja kerek szemeket meresztve századokon át csóválta fejét, hogy ilyesmi megtörténhetett velük. Ó szófroszúné! Szegényt biztosan valamelyik isten, vagy istennő vezette tévútra. Később az ő lelkületük is megtört, önbizalmát vesztette, kétség gyötörte. Szókratész tették felelőssé és mikor azt tanácsatlanságukban megittatták a bürökserlegből, már késő volt.

A. Memmi önarcképe sötét, pesszimiztikus, reménytelen. Keserűen kérdi magától: nincsen tehát a zsidóság történetében termékeny pozitívum, fénylő reménységár? Arra a megállapításra jut, hogy zsidónak lenni nemcsak áldozat, hanem abszurd igazságtalanság is. És itt már nem reális az „önarckép” és nem is igaz.

A múltat és a gázkamrák áldozatait elfelejteni nehéz, az elszenvedett igazságtalanságot már jóvátenni nem lehet. Azonban az utolsó igaznak halála sem váltotta meg a zsidóságot és ha a Lévy család ősi vallása tiltotta, hogy az életért feláldozza az élet értelmét, az élet értelméért sokan ellenálltak, meghaltak. Ott volt a varsói felkelés, ott volt a francia „resistance” (ellenállási mozgalom), melyben Schwarz—Bart is harcolt. A zsidóság története és sorsa is szociológiai függvény. A metafizikai tényezőket az őket megillető helyre

kell korlátozni, és a haladók sorában megszívlelni Voltaire nagyszerű tanácsát: „mais il faut cultiver notre jardin,”⁷ műveljük csak tovább kertünket. A múlt század jóvendőmondó madarának szelleme, a látnoki Nietzsche telibe talált, mikor ezeket írta: jönnie kell annak, aki megvált eddigi ideáljainktól és ami kinőtt belőlük, aki megvált a nagy undortól és a nihilizmustól, harangszava a délnek és a nagy eldöntésnek, aki megoldja az akaratot, a földnek célt mutat és visszaadja az emberiségnek a reményt.⁸

Különben elvégre egyszer meg is állhatnánk! Úgyis akad elég, főleg idősebb, aki szitkot rágva dörmög: ejnye ti öröngős fickók, hát sosem tudtok már nyugodni! A tervteljesítései, az újítással és tudatkialakítással? Okvetlenül szükséges, hogy minden göndörhajú szerecsen megtanulja az abc-t? ... Mintha *Raymond Duesberg*⁹ „Békái”-ban ezt az eshetőséget illusztrálta volna, persze távol minden ebbeli szándékától. Művének célja? ... Vigyázzunk a művek céljára és tendenciájára, mert a művésznek irányt szabni, sokszor ugyanazt eredményezi, mint meddő házasságban a különféle meszterkedések egy megszületendő gyermek érdekében. Egy hang, egy dal, egy heje-huja a művésznek sokszor fontosabb a mindennapi kenyérnél és az ihlettség órai jelentik életét. De az rejtély előttem, hogy melyik múzsa keltette életre a „Békák” írójában azt a szörnyetegsereget, mely közel 600 oldalon járja lidértcáncát. Duesberg abba a korba helyezi cselekményét, mint Beckett egy színdarabját, amikor a mai emberiség valami okból régen kipusztult. Lemuria, egy városállam lakói,

6. Homeros: Odysseia.

7. Voltaire: Cardide.

8. Nietzsche: Zur Genealogie der Moral.

9. R. Duesberg: Les grenouilles.

akikben már semmi emberi érzés nincs, degenerált korcsok, akiknek mindegyike egy C. D. D.-t (Cancer de dieu = isten rákja) visel a testén, talán isten büntetéseképpen. Őfelsége, Asmodai uralkodik felettük és ennek egyetlen gondja zsarnokságának megszilárdítása és az idegenből jött Langeval való párviadala. Lange olyan korból származik, mely még megőrzött némi hasonlóságot a miennkel. A cselekmény színhelye rombadőlt város, hamusszürke sivatag, világtalan barlang, a légkör pedig hysteria, szintenyészetben. Szörnyű a felnőttek kollektív vonaglása, de a mesterséges gyermekek viselkedése egyenesen lefríthatatlan és talán Dickens Karácsonyi Énekének két gyermekszereplője ad némi fzelítőt. Duesberg pokolian

apokalyptikus jelenettel fejezi be művét. Soha nem látott eső árasztja el Lemuriát és Asmodai utoljára kell birokra ellenfelével. Lange-t belöki egy nagy kloakába, az még egyszer felmerül és a békaesőben egy nagy béka berepülve nyitott szájába, megfojtja, mikor az pedig éppen a létnek titkát akarta világgá kiáltani.

A végtelenségben a békák örök bregekése kérni ironikusan az élet és a századok értelmét: quoi — quoi — quoi? (quoi —micsoda?).

A párizsi kritika határozottan elutasította a művet: én arra gondoltam, mire lenne képes egy atomkataclisma, ha egy igénytelen altató torzképződésre vezethet.

Medgyesi János